

ste bronnen, het *Kohier van de 20oste penning* uit 1631, toont weliswaar 36 Ruslandhandelaren met vermogens van tenminste 100.000 gulden, maar 16 van deze kooplieden waren van Hollandse komaf. Ook de in Antwerpen opgebouwde handelsnetwerken voor de Amsterdamse handel lijken van beperkt belang gezien Wijnroks' opvatting dat kooplieden eenvoudig nieuwe coalities konden vormen en dat als gevolg hiervan de personele bezetting van de Ruslandhandel in een periode van tien tot vijftien jaar volledig kon veranderen. Opmerkelijk is tenslotte dat de auteur aan het begin van de zeventiende eeuw sociaal-culturele spanningen tussen Brabanders en Hollanders ziet terwijl hij tegelijkertijd constateert dat er na 1610 sprak was van toenadering tussen beide groepen.

Wijnroks' kruistocht tegen de Klein-Nederlanders leidt onnodig af van de schat aan informatie die hij bijeenbracht over de financieringsstrategieën van kooplieden, de bemoeienissen van de Nederlandse en Russische overheid met hun zaken en de problemen die de Ruslandhandelaren ondervonden bij het toezicht op hun buitenlandse agenten. Wijnroks analyseert deze gegevens voornamelijk in het licht van de Ruslandhandel maar ze bieden goede aanknopingspunten voor een confrontatie met de internationale literatuur over de ontwikkeling en organisatie van de vroegmoderne handel in Europa.

Neem bijvoorbeeld de suggestie dat er na 1600 in Rusland in toenemende mate sprake was van een soort vechtkapitalisme. Jonge dienaren van Amsterdamse kooplieden streefden, niet gehinderd door familiale verplichtingen jegens hun principaal, met list en bedrog hun eigen gewin na. Volgens Wijnroks was dit mogelijk door de grote afstand en het ontbreken van effectieve controle door lokale autoriteiten. Onduidelijk is vooralsnog hoe een dergelijke situatie op de lange termijn te handhaven was. Aangezien het in Ruslandhandel niet tot de oprichting van hiërarchische handelscompagnieën kwam, noch tot een betere regulering door de lokale overheid, lijkt het niet onmogelijk dat de Moscoviëhandelaren uiteindelijk toch terug moesten grijpen op familie- en vriendschapsbanden. Wijnroks heeft al het materiaal verzameld dat nodig is om ook deze vragen te beantwoorden.

Oscar Gelderblom

Jolande Withuis, *Erkenning. Van oorlogstrauma naar klaagcultuur* (Amsterdam: De Bezige Bij, 2002) 271 pp. ISBN 90-234-1037-8

Historici lijken de laatste jaren driftig op zoek naar sjablonen om de Nederlandse natie van na de jaren zestig te vatten. In zijn boek *Publieke tranen* (2002) karakteriseert Henri Beunders haar als een 'emotiecultuur': de drang om (collectief) uiting te geven aan plezierige en minder plezierige gevoelens zou een einde hebben gemaakt aan de christelijk-burgerlijke moraal van zelfbeheersing en afstandelijkheid. James Kennedy schilderde ons land in zijn studie over euthanasie, *Een weloverwogen dood* (2002), als een 'praatcultuur': sinds de jaren zestig zijn allerlei heikele kwesties bespreekbaar geworden en trachten Nederlanders deze door middel van redelijkheid en consensusvorming te beheersen. De aan het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie verbonden sociologe Jolande Withuis introduceert in haar boek *Erkenning* weer een andere kenschets, die overigens met de hierboven genoemde kwalificaties overlapt. Volgens haar kent de Nederlandse maatschappij sinds pakweg de jaren zeventig een 'klaagcultuur'. Er kwam toen een morele bonus te staan op slachtofferschap. Keer op

keer zetten achtergestelde groepen en hun zaakwaarnemers met succes leed in om erkenning te krijgen en hun belangen en rechten te verwezenlijken. Wie erin slaagde duidelijk te maken door maatschappelijke misstanden in zijn welzijn te zijn aangetast kon in Nederland over het algemeen rekenen op ruime publieke aandacht en hulp van de overheid. De oprekking van het begrip trauma en de introductie van de psychiatrische diagnose post-traumatische stress stoornis spreken in dit opzicht boekdelen, aldus Withuis. Terwijl trauma in de jaren vijftig alleen duidde op een lichamelijke verwonding, kreeg het vanaf de jaren zestig de betekenis van psychische schade, aanvankelijk als gevolg van oorlogservaringen, maar al gauw van de meest uiteenlopende vervelende voorvallen die mensen kunnen treffen, zoals geweld, misdaad, seksueel misbruik, rampen en ongelukken. De klaagcultuur is verbonden geraakt met een claimcultuur: op de golven van emancipatie en mondigheid eisten slachtoffers erkenning, rechten en vooral compensatie.

Voor een deel is de traumacultuur overgewaaid vanuit Amerika, maar deze heeft ook Nederlandse historische wortels, te weten in de wijze waarop in ons land is omgesprongen met de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog. Dit laatste is het eigenlijke onderwerp van Withuis' boeiende studie. Terwijl zij de recente klaagcultuur in pejorative termen beschrijft, is hier veeleer sprake van een poging om te begrijpen waarom de mentale gevolgen van schokkende oorlogsbelevissen pas decennia na het eind van de Duitse bezetting zijn onderkend. Genuanceerd beschrijft zij de wisselende aandacht voor diverse oorlogsgetroffenen sinds de jaren veertig en probeert zij verklaringen te vinden voor de veranderingen in de waardering van hun ervaringen en al dan niet verdrongen herinneringen.

Direct na de bevrijding wees een aantal psychiaters op de geestelijke schade die overlevenden van concentratiekampen, onderduikers en oorlogsswezen hadden opgelopen. Hun pleidooi voor psychiatrische behandeling werd achter al gauw overstemd door andere geluiden: te veel aandacht en mededogen zou ook 'ziekmakend' kunnen werken en wellicht profiteerschap in de hand werken. Ook vroegen sommige psychiaters zich af of psychische aandoeningen alleen aan de oorlog waren te wijten; wellicht deed blijvende schade zich alleen voor bij degenen die van zichzelf al geestelijk labiel waren. Die veronderstelling sloot aan bij de verdringing van de gevoeligheid voor de verschrikkingen van de oorlog door de bezorgdheid over de schade die de bezetting zou hebben toegebracht aan het morele kaliber van het Nederlandse volk. Het lijden verdween uit de publieke aandacht en oorlogsslachtoffers vonden alleen nog gehoor in de beslotenheid van de spreekkamer van de psychiater.

Pas vanaf het midden van de jaren zestig konden oorlogsslachtoffers op politieke en publieke aandacht rekenen. Psychiaters wezen erop dat joodse overlevenden aan onverwerkte 'trauma's' en aan het 'postconcentratiekampsyndroom' leden, en dat ook verzetsstrijders kampten met psychosomatische klachten. Mede naar aanleiding van het emotionele debat over de mogelijk vervroegde vrijlating van de drie van Breda kwamen er voorzieningen om getroffen en zowel materiële als psychologische ondersteuning te bieden. Psychiaters vroegen ook aandacht voor de psychische problemen van andere oorlogsgetroffenen zoals Indische kampgevangenen, krijgsgevangenen en onderduikers. In de loop van de jaren zeventig en tachtig werd het begrip trauma steeds verder opgerekt en ook van toepassing verklaard op de kinderen van vervolgte en vermoorde joden, van verzetsstrijders en van NSB'ers, kinderen uit de Jappenkampen, burgerslachtoffers, partners van oorlogsgetroffenen, 'bevrijdingskinderen' en derde, vierde en zelfs vijfde generatie-slachtoffers. Niet alleen de belevissen tijdens de oorlog zelf maar ook het

gebrek aan opvang, het publieke stilzwijgen en de miskennis van oorlogsleed in de wederopbouwjaren – die ervoor hadden gezorgd dat de betrokkenen hun traumatische ervaringen hadden moeten verdringen – was uitermate schadelijk geweest voor hun geestelijke welzijn, zo betoogden de psychiaters. Daarom waren de Nederlandse samenleving en overheid medeverantwoordelijk voor hun individuele leed en hadden zij de morele plicht dit te verlichten. Deze argumentatie bleek uitermate effectief in het streven naar maatschappelijke erkenning van de rechten van oorlogsgetroffenen.

Waarom verdween het lijden van oorlogsslachtoffers bijna twintig jaar uit de openbaarheid en kwam het eind jaren zestig weer prominent op de maatschappelijke agenda? Het stilzwijgen had volgens Withuis niet alleen te maken met het op de toekomst gerichte wederopbouwethos en de onwil om te erkennen dat de Nederlandse staat haar burgers niet had kunnen beschermen. Ook van belang was dat de betrokkenen geen eenheid vormden: verschillende groepen hadden uiteenlopende ervaringen en verhalen om die te verwerken, waarbij het zelfbeeld van de ene groep soms ontkenning of bagatellisering van het lijden van de andere met zich meebracht. De hernieuwde aandacht voor de psychische gevolgen van de oorlog verklaart Withuis tegen de achtergrond van ontzuiling, democratisering en psychologisering: praten, begrip, uitwisseling en expressie van gevoelens en het tonen van kwetsbaarheid vormden de nieuwe norm na de flinkheid van de wederopbouw. De psychologiserende blik en de praatcultuur van de jaren zeventig overbruggen de eerdere (politieke) tegenstellingen tussen de verschillende oorlogsgetroffenen, waarvan de scherpe kanten door het verstrijken van de jaren sowieso waren afgesleten, en maakte een nieuwe slachtoffergezamenlijkheid mogelijk.

Wat vooral naar voren komt in Withuis' boek is de cruciale rol die de psychiatrie heeft gespeeld bij de maatschappelijke erkenning van oorlogsleed. Deze was blijkbaar alleen mogelijk in de vorm van een psychiatrische diagnose en ook het uitkeringsstelsel was hierop geënt. Slechts enkelen, met name communistische verzetsstrijders, kritiseerden een dergelijke medicalisering. Zij wensten geen erkenning op grond van een psychische aandoening, maar op basis van hun politieke keuze en hun daden. Was de wijze waarop in ons land met oorlogsgetroffenen werd omgegaan in dit opzicht anders dan in het buitenland? Ido de Haan heeft in zijn studie *Na de ondergang. De herinnering aan de Jodenvervolging in Nederland 1945-1995* (1997) gesuggereerd dat dit wat betreft de psychiatrische inbreng inderdaad het geval was, zonder daar overigens dieper op in te gaan. Withuis heeft deze vraag jammer genoeg laten liggen, maar ze haalt in dit verband wel een mogelijk betekenisvolle anekdote aan. Een Nederlandse vrouw, die tegen het einde van de oorlog vanuit gevangenschap in Duitsland via het al bevrijde België naar Nederland terugkeerde, werd door onze zuiderburen met veel egards behandeld. Ze kreeg een insigne opgespeld waarop stond dat ze politiek gevangene was geweest, waardoor ze gratis met de tram mocht, mensen voor haar opstonden en ze in restaurants gratis kon eten. In Nederland ontbraken dergelijke blijken van appreciatie volkomen; ze ervoer haar thuiskomst dan ook als een koude douche. In hoeverre dit verhaal symptomatisch is voor de Nederlandse omgang met oorlogsslachtoffers, waarin vooral het gebrek aan politieke waardering opvalt, en of deze vanuit internationaal perspectief een uitzondering vormt, blijft onduidelijk. Voortbouwend op onder meer Withuis' boek zou comparatief onderzoek wellicht nader licht kunnen werpen op deze vraag.

Harry Oosterhuis,
Universiteit Maastricht